

УДК 821.161.2 – 94.09'06

О. Л. Кравченко

**СПОГАДИ М. ГАЛИЧ І Б. АНТОНЕНКА-ДАВИДОВИЧА
ПРО Є. ПЛУЖНИКА**

В українській мемуаристиці одним із найпоширеніших жанрів є літературний портрет. Широко відомі літературні портрети М. Бажана, С. Крижанівського, Г. Костюка, В. Минка, П. Панча, С. Плачинди, Ю. Смолича, С. Тельнюка та ін. До цього жанру у своїй творчій діяльності зверталися Б. Антоненко-Давидович і М. Галич. Їхні спогади становлять незаперечний інтерес для літературознавців, оскільки висвітлюють постаті членів організації „Ланка” – МАРС і їхню творчість очима однодумців.

На сучасному етапі в літературознавстві не вироблено чітких критеріїв, які б давали змогу легко класифікувати твори мемуарної літератури за жанрами. До літературного портрета науковці схильні відносити такі тексти, де на основі спогадів і життєвого досвіду автора створено індивідуально-неповторний образ конкретної особи. На думку І. Василенко, „літературний портрет – це такий жанр мемуарної прози, визначальними рисами якого є сукупність засобів, прийомів, стилістичних і поетичних ознак, композиції та ідейного навантаження, що підпорядковані законам художньо-документальної оповіді про події життя, риси вдачі, діяльність реальної історичної особи, яка є героєм особистих спогадів автора і може бути цікавою майбутнім поколінням неповторністю власної індивідуальності, участю у важливих історичних, політичних, культурницьких подіях життя народу” [3, с. 10]. Головна відмінність цього жанру полягає в тому, що автор не просто переповідає побачене, а подає художньо-узагальнену характеристику зображуваної постаті, пропонує свою концепцію особистості, яка іноді не збігається з уже відомими, що пояснюється особливостями індивідуального сприйняття. Намагаючись дати цілісний образ сучасника, портретист серед усіх пам’ятних зустрічей і відомостей про нього відбирає ті, які найяскравіше, найповніше відбивають обраний погляд.

Оскільки портрет має у своїй структурі елементи інших жанрів, то в середині його „центр ваги, що незмінно припадає на саму індивідуальність людини, може зсуватися в той чи інший бік, утворюючи його різноманітні жанрові різновиди” [2, с. 49]. В. Барахов пропонує розрізняти такі жанрові різновиди літературного портрета, як „літературний портрет як жанр мемуарно-біографічної прози; літературний портрет як документально-біографічна оповідь про давно померлого історичного діяча, що ґрунтується на використанні біографічних матеріалів, листів, мемуарів сучасників; літературний портрет як жанр критики” [2, с. 49]. Такої ж думки дотримується й

літературознавець О. Галич [6]. І. Василенко модифікує запропоновану класифікацію, доповнюючи її такими різновидами, як портрет-штрих, портрет-діалог, штрихи до портрета, портрет-роздум, літературний портрет як частина іншого мемуарного жанру, розширений літературний портрет, що включає документи, листи, уривки зі щоденників, біографічні відомості, аналіз творів [3]. Сюди ж можна зарахувати й літературний силует (В. Барахов [2]).

Незважаючи на широку розробку в українському літературознавстві теоретичних аспектів обраного для аналізу жанру, літературні портрети М. Галич і Б. Антоненка-Давидовича залучалися до аналізу переважно з метою висвітлення специфіки діяльності „Ланки” – МАРСУ, а не були окремим об’єктом наукового дослідження. Мета статті – проаналізувати жанрові особливості спогадів М. Галич і Б. Антоненка-Давидовича про Є. Плужника, концепцію його образного втілення.

Завдання мемуариста полягає в тому, щоб правдиво відтворити в пам’яті образ реальної людини в найхарактерніших її рисах, спроектувавши через нього життя певної історичної доби в цілому. Автор виконує організуючу роль у розташуванні відібраного матеріалу, підпорядковуючи оповідь певному ідейно-естетичному задуму. Тож концепцією письменника визначається і композиція, і жанровий різновид літературного портрета, що подекуди зазначається ним самим у підзаголовках.

На сьогодні відомі спогади М. Галич про своїх товаришів по організації Б. Антоненка-Давидовича, В. Підмогильного, Є. Плужника й Г. Косинку. Спогадам про Б. Антоненка-Давидовича „На довгій ниві творчості” притаманна чіткість та ескізність, через що жанровий різновид цього твору визначаємо як літературний силует. У рукописі, котрий зберігається в родинному архіві сина письменниці, залишився спогад про засновника „Ланки” В. Підмогильного. Цей літературний портрет є складовою автобіографії. У ньому, на відміну від портретів інших письменників, на перший план виступає характеристика ідейно-художніх поглядів, подана крізь призму індивідуального сприйняття авторки, тому його доцільніше розглядати як штрихи до портрета. У літературному портреті М. Галич про Є. Плужника й Г. Косинку простежуються дві лінії оповіді: спогади про письменників чергуються з аналізом їхньої творчості, цитатами з творів. Тому ці мемуари можна віднести до розширеного літературного портрета, або, кажучи іншими словами, вони тяжіють до літературного портрета як жанру критики.

Визначаючи головний задум „Спогадів про Євгена Плужника”, авторка пише: „<...> хочу подати кілька рис його прекрасного образу, що залишився в моїй пам’яті” [5, с. 1]. Передусім, і це стосується всіх літературних портретів М. Галич, це образ письменника – виразника ідей своєї доби, – у діяльності якого авторка намагається знайти основні тенденції суспільного розвитку. Художні твори як продукт діяльності

письменника повинні розкривати проблеми й суперечності часу, допомагаючи їх осягнути, тому аналіз творів Є. Плужника є одним із елементів композиції літературних портретів. Така концепція висвітлення особистості була зумовлена власним революційно-романтичним сприйняттям життя М. Галич: „Моєю мрією було брати найактивнішу участь у побудові соціалізму і тут же, на місці, закріплювати красу його в живих художніх образах” [4, с. 13]. Крім того, письменниця розпочала роботу над мемуарами під час хрущовської „відлиги”, тому суспільно-політична атмосфера в країні певною мірою зумовила піднесеність оповіді.

Спогади про сучасників Б. Антоненко-Давидович об’єднав під назвою „Здалека і зблизька”, його розповіді, як і в М. Галич, характеризуються самостійністю, оскільки вони не організовані певною ідеєю, а механічно зведені в одній книжці. У підзаголовку автор відносить їх до літературних силуетів, але таке визначення жанру творів дискусійне. Скажімо, активним елементом структури спогаду про С. Васильченка „Учитель-співець” виступає біографія письменника, через що цей літературний портрет можна розглядати як жанр мемуарно-біографічної прози. Розширеними літературними портретами слід вважати спогади про Є. Плужника і Б. Тенету, де основна увага зосереджена на творчій діяльності цих письменників.

З доробком багатьох зображуваних літераторів у 60-х рр. ХХ ст. читачі практично не були знайомі, тому в літературному портреті „Недоспівана пісня ранньої осені” Б. Антоненко-Давидович повертається в реальний час, щоб з’ясувати місце й значення творчості Є. Плужника, відновити його прізвище в літературному процесі, показати втрати української літератури, причини яких часто не називає. Скажімо, опис літературної вечірки, на якій Є. Плужник читав поему „Галілей”, автор супроводжує такими словами: „Нікому в той темний осінній вечір, що несподівано обернувся на ясне свято поетичного слова, не могло й на думку спасти, якого трагічно-реального змісту наберуть ці слова Плужникового „Галілея” через багато років, коли не тільки на тихенькітих села, а й на всі міста країни впадуть криваві роси сваволі й війни...” [1, с. 162 – 163]. Зрозуміло, що через тотальний контроль держави письменник не міг конкретизувати, що він мав на увазі під „кривавими росами сваволі”, і обмежився лише натяком.

На відміну від Б. Антоненка-Давидовича, М. Галич розташовує фрагменти „Спогадів про Євгена Плужника” в хронологічному порядку. Цікавим видається початок цього портрета: оскільки з творчістю поета авторка познайомилася раніше, ніж із самим Є. Плужником, то й розповідь про нього вона починає з опису враження від його творів: „В 1924 році був опублікований вірш поета „Він”, написаний з приводу смерті Володимира Ілліча Леніна. Твір вразив мене глибиною почуття і думки та ще тим, що був просто і ясно написаний. <...> Почала я вишукувати інші його поезії. В них була хороша мова і довершена

форма. Думки висловлені були стисло, чітко і запам'ятовувалися легко, як народні приказки” [5, с. 1]. Письменниця не намагається уникати безпосередньої оцінки об'єктивних фактів, а, навпаки, будує спогад у формі емоційно піднесеної оповіді, відкрито висловлюючи своє ставлення до тих чи інших явищ. Наприклад, характеризуючи творчість поета, вона пише: „Не скажу, щоб усе в поезії Плужника я сприймала як своє – щоб він був виразником моїх прагнень. Плужник подобався мені з інших причин” [5, с. 2]. Одна з них полягала в тому, що поет розкривав глибокі суперечності часу. Він, як і багато митців, що прийшли в літературу після української революції, не міг примиритися з політикою непу, яка, здавалося, перекреслювала її надбання. І в цьому, на думку авторки, його поезії перегукуються з творами В. Маяковського. Цю ж рису творчості Є. Плужника підкреслив і Б. Антоненко-Давидович: „Після пуританської романтики перших полум'яних літ революції багато хто тяжко сприймав цинічно-одвертий, ситий неп з блискучими вітринами приватних крамниць, з кричущими модами й галасливими ресторанами, заповненими підозрілими суб'єктами, що повилазили з недогледених закутків та шпарин минулого на світло ресторанних бра” [1, с. 161 – 162]. У Є. Плужника це відбилося в поемі „Галілей”.

Задана на початку спогадів М. Галич тональність не змінюється протягом майже всієї оповіді, тому Є. Плужник в її інтерпретації завжди постає перед читачами замисленим сумним красенем. Завданню показати поета роздумів, котрий „любив пірнати в життя „до останнього дна”, як сам висловлювався, і відти виносив перлини своїх поезій” [5, с. 2], підпорядковані портрет та інтер'єр. Характеристика зовнішності зображуваної особистості є однією з ознак цього жанру. Авторка так змальовує свого героя: „Це був високий красень з густою чорною шевелюрою над широким мислячим чолом, з темно-карими повними суму очима, допитливими й глибокими, як і його поезія” [5, с. 2]. Розумінню внутрішнього світу героя, розкриттю таких рис його характеру, як самозаглибленість, допитливість, нахил до роздумів, сприяє деталь, якою завершується портрет: „У товаристві Плужник був мовчазний – сидів завжди якось поодаль, схиливши набік свою велику, обважнілу ніби чим голову (хоч сам і високий був на зріст, голова здавалася більшою за нього), і тільки дивився на всіх проникливим зором” [5, с. 3]. Докладно описує М. Галич помешкання письменника, яке в спогадах набуває подвійної функції. Спершу невелика кімната з одним вікном, із котрого „видно було глибокий, як колодязь, цементований двір і вгорі латку неба” [5, с. 3], асоціюється в неї з почуттям самотності й ізоляваності, які вона відчула в ліричних творах письменника. Пізніше цей опис використовується як протиставлення до враження авторки від п'єси поета: „<...> в одному з журналів несподівано натрапила п'єсу Плужника „Професор Сухораб” – бадьюру, повну життя, боротьби – цілком сучасну. Здавалося, поет вирвався з кімнати на вулицю, побачив життя” [5, с. 6].

М. Галич і сама розуміє, що сприймає Є. Плужника занадто однозначно, тому доволі самокритично згадує деякі зустрічі з ним. Одного разу, розповідаючи про нову будівлю Київського вокзалу, вона намагалася говорити в тон письменнику, „підсипала подекуди трохи суму”, як іронічно говорить про себе, бо він не любив гучних фраз і патетичних промов, до того ж хворів. Є. Плужник помітив те, хоч нічого і не сказав, але його докірливий погляд присоромив дівчину.

У портреті Є. Плужника не знайдемо частих змін ракурсів, здебільшого авторка описує зустрічі з ним віч-на-віч або виступи письменника перед публікою, проте від цього не втрачається відчуття цілісного образу. Його динаміка досягається за допомогою контрастів, на яких побудовано твір. Свої поетичні твори Є. Плужник читав „тихим мелодійним голосом”, але цілком підкорював увагу слухачів, справляючи на них величезне враження. Якщо в його творах портретистка не знаходила „видимих ознак будівництва, це не значило, що він тим не цікавився” [5, с. 5]. Хоч сама вона написала нарис про будівництво залізничного вокзалу, виявилось, що поет знає набагато більше не тільки про цю будівлю, але й про всі нові споруди міста. „Над усе любив Плужник книгу – крізь книгу, наче крізь вікно, оглядав світ” [5, с. 3], але його зв'язки з життям не були „книжними”. Він багато перекладав, зокрема, текст до німого кінофільму „Тихий Дон”, разом із В. Підмогильним працював над сценарієм фільму „Коломба”, за романом П. Меріме.

Багато уваги в портретах М. Галич і Б. Антоненка-Давидовича приділено „Галілею”, якого вперше Є. Плужник прочитав на зібранні „Ланки”. Якщо перший портретист робить акцент на ідейно-естетичній наповненості поеми, то другий більше звертається до поезики твору. Обидва ж автори описують враження від прочитаної перед великою аудиторією поеми. М. Галич подає його як розгорнутий метафоричний образ, додаючи наприкінці власну оцінку „Галілея”: „Серед тиші ніби вибухає думка за думкою, освітлюючи, як блискавиця, нічні простори: то в одному місці спалахне несподівано, то в другому. Річ надзвичайна – чогось подібного в літературі не знаю” [5, с. 4 – 5]. За допомогою висхідної градації будує свій опис Б. Антоненко-Давидович. Він також не уникає власної оцінки, хоча вона в нього не настільки прямолінійна: „Поет-читець не тільки опанував увагу великого залу, він підкорив собі чуття й думки присутніх. Тиша в залі ставала дедалі напруженіша, густіша, коли страшно ставало недочути не то що окреме слово, а найменшу інтонацію поета. Я давно не відчував такої владної сили художнього слова і на самому собі й на інших. Емоційна напруга слухачів доходила до краю, до віддачі. Здавалось, ще мить – і хтось у залі, а може, й увесь зал, злютований в одне незвичайне піднесення, не витримає вже цього емоційного шквалу” [1, с. 162].

Хоча обидва портретисти вважають, що Є. Плужник прийшов у літературу вже сформованим письменником, однак розглядають його

творчість в еволюції ідей та думок по висхідній лінії, починаючи з поезії „Він” і закінчуючи п’єсами й поемами. Особливо це стосується літературного портрета М. Галич. Уведені в спогади уривки поетичних творів підтверджують роздуми авторів, подекуди ці фрагменти виконують функцію самохарактеристики героя. На сторінках обох портретів Є. Плужник постає вдумливим поетом, спрямованим у майбутнє, великим гуманістом, закоханим у свій народ. На думку Б. Антоненка-Давидовича, кредо письменника можна визначити словами „гуманізм і жертвовність”. Обрана авторами концепція його особистості не збігається з образом, усталеним у критиці 20-х – 30-х рр. ХХ ст., яка „закидала Плужникові тікання від дійсності, гнилу інтелігентщину, хронічне відставання від епохи й усі ті гріхи й вади, які мали характеризувати поета, класифікованого за вульгаризаторською міркою як правого попутника” [1, с. 167]. До перерахованих „вад” М. Галич додає ще й песимізм і також заперечує його, підкріплюючи свою думку уривком зі статті з „Української радянської енциклопедії”: „Песимізм, за визначенням УРЕ, – світосприймання, перейняте відчаєм і зневірою. У Плужника ні зневіри, ні відчаю не було. Твори його перейняті вірою у „вічну правду робітничу” [5, с. 2].

Отже, образне втілення особистості Є. Плужника в літературних портретах М. Галич і Б. Антоненка-Давидовича збігається. Бажання портретистів поєднати спогади про письменника з аналізом його творчості спричинило звернення до розширеного літературного портрета. Їхні мемуари заперечували усталений в критиці образ Є. Плужника-песиміста, натомість показували митця як носія гуманістичних цінностей, поезія якого перейнята трагізмом існування людини.

Список використаної літератури

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Здалека й зблизька : літ. силуети й критичні нариси / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К. : Рад. письменник, 1969. – 303 с. **2. Барахов В. С.** Литературный портрет : истоки, поэтика, жанр / В. С. Барахов. – Л. : Наука, 1985. – 311 с. **3. Василенко І. М.** Специфіка літературного портрета як жанру сучасної мемуарної прози : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06. – „Теорія літератури” / Ірина Михайлівна Василенко. – Дніпропетровськ, 1997. – 22 с. **4. Галич М.** Автобіографія / Марія Галич // Родинний архів В. С. Постриганя. – Львів. – 30 с. **5. Галич М.** Спогади про Євгена Плужника (до 70-річчя від дня народження) / М. Галич // Рукописний відділ НБУ ім. В. Вернадського. – Ф. 274. – № 275. – 6 с. **6. Галич О.** Українська письменницька мемуаристика / О. Галич. – К. : КДП ім. О. М. Горького, 1991. – 217 с.

Кравченко О. Л. Спогади М. Галич і Б. Антоненка-Давидовича про Є. Плужника

У статті проаналізовано жанрові особливості спогадів М. Галич і Б. Антоненка-Давидовича про Є. Плужника, концепцію його образного втілення. З'ясовано, що бажання портретистів поєднати мемуари про письменника з аналізом його творчості спричинило звернення до розширеного літературного портрета. Наголошено, що мемуари М. Галич і Б. Антоненка-Давидовича заперечували усталений в критиці образ Є. Плужника-песиміста, натомість показували митця як вдумливого поета, великого гуманіста.

Ключові слова: літературний портрет, мемуари, М. Галич, Б. Антоненко-Давидович, Є. Плужник.

Кравченко Е. Л. Воспоминания М. Галич и Б. Антоненко-Давидовича о Е. Плужнике

В статье проанализированы жанровые особенности воспоминаний М. Галич и Б. Антоненко-Давидовича о Е. Плужнике, концепция его образного воплощения. Выяснено, что желание портретистов совместить мемуары о писателе с анализом его творчества привело к использованию расширенного литературного портрета. Отмечено, что мемуары М. Галич и Б. Антоненко-Давидовича отрицали установившийся в критике образ Е. Плужника-пессимиста, показывая литератора как вдумчивого поэта, великого гуманиста.

Ключевые слова: литературный портрет, мемуары, М. Галич, Б. Антоненко-Давидович, Е. Плужник.

Kravchenko O. L. Memories of M. Halych and B. Antonenko-Davydovych of E. Pluzhnyk

The paper analyzes the features of the genre of memoirs M. Halych and B. Antonenko-Davydovych of E. Pluzhnyk, the concept of its figurative embodiment. It was found that the desire to combine memoir portrait of the writer to the analysis of his work has led to the use of advanced literary portrait. Noted that the memoir M. Halych and B. Antonenko-Davydovych denied established in criticism image E. Pluzhnyk-pessimist, showing the artist as a thoughtful poet, the great humanist.

Key words: literary portrait, memoirs, M. Halych, B. Antonenko-Davydovych, E. Pluzhnyk.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Філоненко Н. М.